

Коротка подорож

ОПОВІДАННЯ

Єдиним пасажиром, який в останній день травня 1958 року вийшов у Зеємюнде з рейсового літака, що прибув із Відня, був синьйор Альберт Мотка, службовець однієї з численних комісій трьох держав у Берліні. На аеродромі його ніхто не зустрів, і він, згідно з інструкцією, зайшов у будинок аеродрому і, оскільки в літаку через повітряну хитавицю йому довелося відмовитись від їжі, сів за стіл у залі ресторану й замовив сніданок. У відчинені скляні двері тягло свіжістю — приємне відчуття після нестерпної спеки аеродрому. Мотці здавалося, ніби обличчя його овіває живлющий гірський вітерець. Хоч годинник вже показував пів на другу, інших відвідувачів у ресторані не було. Очевидно, цей невеликий, скромно умебльований зал призначався для нечисленних транзитних пасажирів. Мотка подумав, що тут погано годують, і в нього виникло бажання тут-таки вийти, поки не повернувся офіціант, і пошукати інший ресторан, навіть якщо для цього доведеться поїхати в місто.

Минуло кілька хвилин, а офіціанта все ще не було. І хоч Мотка сидів, втішаючись цілковитою самотністю і милуючись краєвидом узгір'я Наар, на якому абсолютно рівна злітна смуга немовби тяглася в безмежність, його незабаром охопив глухий неспокій. Схильний до самоаналізу, він одразу зрозумів, що за невластивою йому вибагливістю щодо їжі і нічим не виправданою дразливістю ховалася розгубленість перед тією справою, яка чекала на нього.

Перші ознаки цієї розгубленості Мотка відчув, ще виходячи з літака. Одразу ж до нього повернулося почуття постійного нев-

доволення собою, своєю нерішучою і мінливою вдачею і, забуваючи вже про саму причину тривоги, він відчув лише глухий смуток.

Коли Мотка підвіся з-за столу, до нього підійшов сержант військової поліції і подав запечатаний конверт. Вони вийшли разом з будівлі аеропорту, і сержант допоміг йому сісти в машину.

— Ви навіть не уявляєте, скільки мені довелося побігати, перш як — за допомогою Берліна — я зміг дістати для вас пристойну машину, — сказав сержант, віддаючи Мотці ключі від автомобіля. — Куди ви їдете? — спитав він.

— До Херцберга.

— О, Херцберг! Це дуже мальовниче старовинне місто, його охоче відвідують любителі мистецтва. А Зеємюнде ви добре знаєте? — запитав сержант.

— Ні, але це не має значення, — відповів Мотка, наміряючись сісти на місце водія. — Ви тільки розкажіть, як туди їхати.

— Ні-ні, і годі про це. Я охоче вивезу вас за місто. — Він заліз у кабінку, сів за кермо і повів машину, як здалося Мотці, у напрямку прямо протилежному до того, де в проясненні між будівлями казарм маячило місто, освітлене полуденним сонцем.

— Ви, коли не помиляюсь, з Таємного управління? — запитав сержант.

— Так, майже.

— Отже, ви поспішаєте на велике полювання?

Мотка не відповів, даючи зрозуміти, що йому неприємні подібні запитання, але сержант удав, що не зрозумів.

— Зеємюнде знамените своїми сунічними тістечками і сухим вином. Як правило, всі, хто приїжджає туди вперше, поспішають віддати належне місцевій кухні, — повідомив він і тут-таки запитав: — А яка саме справа привела вас у ці місця? Хай вас не дивує моя цікавість. Тут так нудно. Ви навіть не можете собі уявити. І потім, якоюсь мірою ми з вами родичі, га?

— Та нічого особливого, звичайне розслідування, — відповів Мотка.

— Звісно тут замішана політика. Б'юсь об заклад, що це так. Якщо вірити газетам, то в зоні атмосфера напружена. Тиждень тому ми арештували трьох суб'єктів, торгових представників з Лейпціга, як вони рекомендувалися. Уявляєте, три представники одразу! Вдень їх бачили в сусідніх з аеропортом селах, а ввечері вони завжди збиралися за одним і тим самим столом в одному й тому самому готелі. Що ви на це скажете?

— І ким же вони виявилися насправді? — запитав Мотка.

— Торговими представниками і саме з Лейпціга. Торгували хімічними добривами. Але я б не відпустив їх так швидко. Чи вам

не здається, що подібне алібі можна влаштувати дуже легко? Зараз у цих краях розвелось стільки червоних шпигунів, і ніхто навіть пальцем не ворухне. Ви, певно, приїхали саме в такій справі?

— Ні, ніяких шпигунів. Воєнні злочини.

Мотка подумав, що така відповідь має задовольнити сержанта, та, як виявилось, він тільки розчарував його.

Помовчавши, сержант сказав:

— Уже аж вісім років минуло, і знову та сама історія. Даруйте, але я хотів би зрозуміти, кому все це потрібно? В результаті наша популярність чимдалі меншає. Хіба не помічали? Ви навіть не уявляєте, як вони ревниво ставляться до своїх воєнних злочинців. За п'ять кілометрів звідси, наприклад, отам, під пагорбом, був табір для євреїв. У нас у в'язниці сиділо восьмеро наглядачів з цього табору. Коли чотири місяці тому ми їх звільнили, то можна було подумати, що випустили і всіх інших, абсолютно всіх: продавщиць, рознощиків газет, службовців комендатури, — словом, усіх. Звичайно, вони намагалися не виказувати своєї радості, але кожному, коли тільки це не дурень, усе було ясно як божий день. А якби ви побачили жінок, отих гладких, білявих, рожевих німецьких венер. Коли б їм свого часу дали спокій, наскільки легше і веселіше було б жити серед них. Авжеж, веселіше, можете мені повірити, — закінчив сержант.

Зробивши велике коло, вони знову наблизилися до міста. Обабіч дороги окремі групи будинків пережбалися огорожами складів. Біля бензоколонок стояли рядами або маневрували важкі вантажні машини з причепами. Нарешті підїхали до перехрестя з безліччю дорожніх покажчиків. До Херцберга вели дві дороги. Сержант зупинив машину. Прощаючись, він порадив Мотці звернути праворуч; він сказав, що ця дорога краща, хоч і довша, і нею він доїде швидше. Мотка сказав йому, що має намір повернутися не пізніше восьмої, аби встигнути на швидкий поїзд, який відходив о восьмій сорок п'ять.

— В такому разі я буду в аеропорту точно о восьмій, до вокзалу звідти буквально два кроки. Ви, певно, помітили, що дорога, якою ми їхали, своєрідне кільце, ви легко її знайдете. Бажаю успіхів, а вони...

Мотка пересів на місце водія і дав повний газ — нарешті спекався цього базіки. Проїхавши зо два кілометри, він переконався, що дорога справді чудова. Некруті підйоми чергувалися з довгими положистими спусками, чорна смуга м'якого, відполірованого колесами асфальту розкручувалася серед темно-зелених ялин і модрин, які немовби кликали під свої тіняві шати. Мотка подумав, що цей пейзаж — ще одна спроба німецької землі перебороти його підсвідомий внут-

рішній опір, залишивши йому приємну згадку про останні дні вимушеного перебування в Німеччині.

Справа, в якій він сюди приїхав, була останньою з тих, які йому довелося розглядати тут, на австрійському кордоні. Одночасно закінчувався і строк його військової служби. Ранком наступного дня він подасть свій рапорт у Берлін і щонайпізніше через чотири дні вже буде дома.

Він спитав себе, чи не час вже розпрощатися з поганим настроєм. Оці три роки в Берліні він прожив зовсім невесело, причому, головним чином, через свою нелегку вдачу. Його взяла із запасу, як експерта в німецьких питаннях, але це дуже приблизно відповідало його фаху і знанням (він спеціалізувався на історії Німеччини), і невдовзі він опинився в двозначному й непевному становищі — через своє хворобливе самолюбство. Альберт Мотка не був марнославним, бо жадоба слави — риса, не притаманна його вдачі. Своїми успіхами в школі і потім в університеті він заваджував насамперед просто силі інерції. Проте, будучи дуже помисливим, він завжди боявся не виправдати чийось сподівань. На перших порах Мотку мучила думка, що всі чекають од нього, як од визначного спеціаліста, політичної і організаторської далекоглядності, тоді як від нього нічого не вимагалось, крім доброго знання німецької мови. Кінець кінцем повсякденне напруження і двозначність становища стомили його, і він почав западати в іншу крайність: зробився абсолютно байдужий до всього, що торкалося службових справ. Незабаром він мав уже репутацію людини гордовитої, ба навіть пихатої.

Насправді ж за цією примхливістю ховалася душевна пасивність, яка визначила і його вибір в університеті — філологія і середньовічна історія Німеччини; він і в житті завжди намагався втекти від дійсності, яка несла в собі безліч небезпек для подібних до нього людей.

«У важкий час ми живемо»,—вголос проказав він і здригнувся, пригадавши усе, що було пов'язано для нього особисто з тим часом.

То був важкий і сумний час болісного кохання до танцівниці берлінського вар'єте Анни Грубер, яка зуміла захопити його, щоб потім кинути в безодню відчаю. І хоч він розумів, що велику роль тут відіграв збіг обставин, хоч всіляко намагався бути розсудливим, він не відчував полегкості від свідомості того, що цей важкий період його життя кінчається. Мотка нагадував тих хворих, які щиро прагнуть з допомогою лікаря назавжди звільнитися від неврозу, але підсвідомо чинять лікуванню опір, бо бояться, що, одужавши, страждатимуть через відсут-

ність звичної хвороби. Отак і Мотка. Це кохання завдало йому багато страждань. Він уже давно і цілком щиро хотів порвати з Анною і все-таки не міг вирвати її з свого серця. Вона тоді вдихнула в нього величезну життєву силу, і Мотка інтуїтивно відчував, що ті дні вже не повернуться.

...Ліс був уже не такий густий, попереду зеленіли пасовиська, розділені рядами тополь, що росли вздовж вузьких каналів. Мотка заплющив очі і не ворушився, проймаючись чарами цього неповторного пейзажу. Але в самому цьому пейзажі вже ховався натяк на зустріч, яку він погано собі уявляв, хоч сам погодився на неї. Тепер ця зустріч видавалася йому неприємною і непотрібною. Нараз в пам'яті зринули вірші якогось німецького поета: «Тут холодне світить сонце, тут усе мені чуже».

Він майже не помічав націлених у небо сріблясто-зелених гілок, які тихо шуміли під вітром. Інші образи тіснилися в його мозкові похмурі, лянні. Вони немовби виповзали з вібруючого двигуна, мов химерні зажерливі комахи, і нарешті заповнили його. Софа з жовтого кретону, стіл з мармуровою дошкою, парфуми, гребінці, вишитий вручну абажур, пуф, оксамитна завіска, великий столик з дзеркалом в позолоченій рамі. В цьому дзеркалі він годинами розглядав своє змучене ревнощами і чеканням лице, повторюючи одну й ту саму вічну фразу, якою він зустрічав її: «Ти де була?»

І враз яскравий полудень мовби перетворився на глибоку ніч, і він побачив себе на колінах перед нею і знову почув незмінний і неминучий діалог, що складався із запитань та відповідей — цинічних розповідей про години, проведені десь далеко від нього з іншими чоловіками. Його мозок наче абстрагувався від усього навколишнього, і він знову побачив її напудрене, удавано ображене, смутне обличчя. Крізь личину доброзистості, мов крізь кришталеву призму, світився веселий подив — зрадлива й пуста, вона вважала його ревності лише любовним дивацтвом.

Іржавий дорожній покажчик, встановлений на низькій кам'яній огорожі мосту, нагадав йому, що до Херцберга лишилося п'ять кілометрів. Нагіта сонцем пряма дорога бігла по рівнині серед зеленої кукурудзи і височенних соняшників. Сонце світило яскраво, і Мотка слабо посміхнувся. Але за мить його знову залила гіркота спогадів: як вульгарно витлумачила вона всі його поривання, певно, і не намагаючись їх зрозуміти! Вона поводитися так, як підказувало їй еротичне, примхливе чуття, вона вважала смішними усі ці допити. Цей любовний зв'язок став для нього мукою, безвихідним замкненим колом. Він віддав їй весь пал душі, і його при-

в'язаність до сім'ї поступово слабшала, а потім і зовсім зникла. Мотка похилив голову і почав повільно терти рукою лоба, намагаючись відігнати неприємні думки. Він погано уявляв, який буде кінець цієї історії. Він вважав великим успіхом свій нагальний від'їзд з Берліна, і в той же час йому було важко повертатися до сім'ї — він згадував її як щось далеке й нереальне.

Саме тому він погодився взяти на себе цю справу, яка нікого особливо не зацікавила, — просто начальству треба було поставити на якомусь папері «зроблено». Зупинка в Херцберзі не дозволить йому повернутися в управління раніш як завтра, отже строк останнього перебування в Берліні зменшиться майже на добу і часу на те, щоб побачити Анну, у нього не залишиться.

Він мав перевірити справедливість анонімого доносу на техніка скляних заводів. Автор листа твердив, що цей технік раніше був наглядачем концтабору у Берген-Бельзені, а на процесі 1947 року записали, що він пропав безвісти.

* * *

Херцберг — невелике старовинне місто. Фортечні мури і тиха неширока річка Ран відокремлювали його від прибережного промислового району з кількома заводами і робітничими кварталами.

Мотка переїхав міст, що вів у новий Херцберг, і його поиняв якийсь дивний неспокій. Симетричні, недавно зведені будиночки видавалися йому якоюсь лише зовні раціональною виродливістю, пухлиною на тілі мирного старого міста, через яке він щойно проїхав. Йому здалося, що він зовсім один, беззбройний і беззахисний, хоч неясно було, від кого йому, власне, треба захищатись. Мотка зупинив машину, щоб перепочити і заодно знайти в справі, яку він не встиг переглянути, ім'я, прізвище і точну адресу потрібної йому людини.

Адресу він знайшов дуже швидко. Під'їхавши, він побачив маленький одноповерховий будиночок, біля якого не було жодного деревця. Дім був точнісінько такий, як і його сусіди, що вишикувалися поруч, мов по лінійці. Здавалося, тут ніщо не віщувало ніяких неприємних сюрпризів, і все-таки Мотка довго просидів у машині, не наважуючись вийти з неї. З сусіднього провулка вибігло четверо хлопчаків. Вони зупинились і витріщились на нього. Мотка взяв портфель, виліз з машини, зайшов у відчинену хвіртку, пройшов доріжкою, посипаною гравієм, і опинився біля вхідних дверей. Сонце ще стояло високо. Чекаючи, поки йому відчинять, Мотка обернувся й побачив, що на заході небо затягнене сіро-фіалковими хмарами й туманом. Неясна тривога не залишала його, і він

не міг знайти причин її. Чи то на нього подіяла тоскна одноманітність і убогість цієї околиці, чи то лякала розмова, що чекала на нього, — він не знав.

Хлопчаки щось крикнули йому і втекли. Він глянув їм услід і подумав, що це й справді дивно: в будь-якому місті Німеччини всілякі дрібниці знов і знов пробуджували в ньому гостру тугу — йому бракувало Анни. Якось жінка безгучно розчинила двері і мовчки стала на порозі.

— Добрий день, — сказав Мотка. — Чи тут живе синьйор Еріх Кунц?

Жінка кивнула. Він погано бачив її обличчя, бо воно було в затінку. Мотка пояснив, що він службовець ООН.

— Чоловіка немає вдома, — сказала жінка.

У неї був трохи хрипкий, але дуже м'який голос. Намагаючись бути люб'язним, Мотка попрохав дозволу почекати. Жінка запросила його заходити. Зачинивши за ним двері, вона вказала кімнату праворуч.

— Посидьте тут, — сказала вона.

Квадратну кімнату через єдине зачинене вікно заливало сонце, й було дуже жарко. Стіни побілені просто, навіть грубо. Але стеля з поперечними сволоками з горіхового дерева явно на щось претендувала.

Жінка зупинилася в дверях. Ще досить молода, але вже огрядна, через що здавалася старішою, ніж була насправді. Сіро-зелені ясні очі на овальному обличчі гармонували з білявим волоссям. М'яко окреслений рот трохи завеликий.

— Чи не можу я бути корисною? — спитала вона.

— Чому ж ні? Сподіваюсь, що ви і ваш чоловік не образитеся на мене, що я обрав саме вас для свого розслідування, — сказав Мотка.

— Сідайте, будь ласка, — замість відповіді запросила жінка, показуючи на плетене крісло біля вікна. — Чоловік повернеться за півгодини. Зміна закінчується о четвертій. А на початку п'ятої він уже завжди дома. — І додала: — Він майже ніколи не запізнюється.

— Якщо у вас є якісь справи, то, будь ласка, не зважайте на мене, — сказав Мотка.

— Я слухала радіо, а діти сплять. Ось чекаю чоловіка, будемо обідати.

— Коли так, то сідайте й ви, — запропонував Мотка.

Жінка вагалася, не знаючи, піти їй чи лишитися й задовольнити свою цікавість, викликану туманними словами гостя. Нарешті вона сіла навпроти Мотки і, опустивши руки на коліна, втупила в нього очі. Мотка вмостився зручніше в кріслі і поклав портфель на стіл. Він помітив, що в її очах нема ані ворожості, ані тривоги, тільки властива жінкам цікавість, а може, і це йому лише зда-

лося. Вона була схожа на людину, яка або уміє добре володіти своїми нервами і стримувати фантазію, або навчилася взагалі жити без їх, остаточно погодившись на роль терплячого домашнього божка.

— Ви з Херцберга? — почав Мотка.

— Я народилася в Апольді, — відповіла вона. — Дуже далеко звідси.

— Апольд це в Тюрінгії, коли не помилюсь?

— Авжеж, у Тюрінгії, біля Ерфурта. Моє прізвище Вільдген, воно часто зустрічається лише в наших краях.

— А як ви потрапили в Херцберг?

— Разом з Еріхом. У нього добра спеціальність, він — техник-скляр і дуже кваліфікований, але в наших краях усі фабрики були зруйновані, а ті, що лишилися цілі, не працюють. Ви, мабуть, чули про скляні заводи Колена. Якийсь час ми жили в Апольді. Еріх перепробував кілька професій. І врешті-решт ми переїхали сюди. Подумали й переїхали сюди, в Херцберг.

— Чи давно ви одружені?

Жінка здивовано глянула на нього, потім стримано усміхнулась.

— Мені двадцять три роки, — сказала вона. — На жаль, дають більше.

— Та ні, зовсім не те, — заперечив гість. — Я знаю, що тутешні жінки — я спостерігав це в усій Верхній Баварії — як правило, одружуються дуже рано.

— Але ж я не з Баварії. Так, ми давно одружені. Першій дитині чотири з половиною, другому — два роки.

Вона звела сплетені руки й повільно опустила їх.

— Ось уже шість років, як ми одружені.

— А ваш чоловік? — спитав Мотка.

— Що?

— Він вашого віку?

Вона ледь помітно змінилася на виду, але Мотка не зрозумів, чи то їй не хотілося говорити про чоловіка, чи то вона образилася, що він вже не цікавиться її особою.

— Чоловікові тридцять сім років, — сказала вона.

Мотка почув у її голосі непевність. Він подумав, що вона або не хотіла цього казати, або підбирала потрібні слова. Літературною німецькою мовою вона розмовляла не дуже вільно, відчувався сильний акцент, характерний для провінцій Центральної Баварії.

— Так було завжди, — вела вона далі. — І мабуть, на це є причини. Батьки дуже ревниві, вони хочуть надійного шлюбу для своєї дочки. Я не маю права засуджувати їх, але вони не хотіли, щоб я одружувалася з Еріхом.

У неї аж пальці на руках побіліли — так

сильно стискала вона їх. Певно, ці спогади і зараз завдавали їй болю.

— Чому? — спитав Мотка.

— Він був самотній, без роботи. Одержував грошову допомогу. Мій батько казав, що хай собі держава платить, коли хоче. Але він не божевільний, щоб взяти Еріха на утримання в подяку за те, що той забере у нього дочку.

— А як зараз він ставиться до Еріха?

— Це щастя, що ми переїхали сюди. Батько й досі не хоче навіть чути про Еріха.

— Буває й таке, — сказав Мотка. — Ваш батько, очевидно, мав щодо вас якісь інші плани. Але не треба засмучуватись через це. Мине якийсь час, він довідається, що у вас свій дім...

Жінка перебила його:

— Не в цьому річ. Він казав, що надто мало знає Еріха.

— Але ж це нічого не означає. Так дуже часто буває. А ви з ним давно познайомились?

— Ні. Еріх змарнував сім років на війні, — відповіла вона.

— А до війни?

— Мені було десять років, коли почалася війна.

— Ах, правда!

— Коли я нагадувала батькові, що Еріх воював, він замовкав і потім не розмовляв зі мною тижнями.

Все це вона розповідала досить спокійно.

Мотка зауважив це тільки тепер.

— Він родом з вашого селища? — спитав він.

— Ні, Еріх народився в місті, — відповіла вона.

— В якому?

— В Хаммі.

— Хамм? Це у Вестфалії, — сказав Мотка.

— Еге ж. Він випадково потрапив до Апольда. Його мати загинула під час бомбування Дюссельдорфа, і він лишився самотин, без даху над головою. Це сталося через рік після початку війни.

В кімнаті стало душно. Мотка спитав, чи не можна відчинити вікно. Вона здивовано глянула на нього, потім сказала:

— Ми тут живемо недавно. Дім ще не готовий. — Потім підвелася і пішла відчиняти вікно.

— Тут дуже тепло. Погожої днини тут буде дуже добре навіть узимку, — зауважив Мотка.

— Ми відклали гроші з чоловікової премії. Він одержав на фабриці премію, сто п'ятдесят марок, за удосконалення процесу чищення якихось поверхонь.

Жінка замовкла, чекаючи ефекту від своїх слів. Мотка висловив своє захоплення, і вона заговорила далі:

— Треба ще купити фіранки, поставити грубку, облицьовану майолікою, і, звичайно, килим. Тільки місяців через три дім матиме пристойний вигляд. Якщо вам душно, можете перейти в кухню.

— Спасибі, мені добре й тут, — відповів Мотка. — Мені бракувало лише трохи свіжого повітря.

З сусідньої кімнати почувся дитячий голос. Жінка підвелася і, підійшовши до дверей, сказала:

— Еріх весь час дістає підвищення по службі. Вас це цікавить?

— Авжеж, це мене дуже цікавить, — відповів Мотка.

— Він прийшов на завод простим робітником. Тепер Еріх начальник цеху.

— Мабуть, він добре заробляє, — зауважив Мотка.

Жінка промовчала, і йому здалося, що вона думає про інше. Потім відповіла:

— Атож. Дуже добре. Нам цілком вистачає.

— Чи ваші батьки знають про це?

— Знають.

Вона похилила голову, глибоко зітхнула, затим пильно глянула на Мотку.

— Що ви хотіли б ще знати про Еріха? Повернувшись додому, він завжди обідає і потім відпочиває. Він дуже стомлюється на роботі.

— Не турбуйтеся. Я затримаю його лише на кілька хвилин.

— Я все знаю про Еріха і можу дати відповідь на будь-яке ваше запитання. — Її голос змінився.

— Ви вже розповіли майже все, що мене може цікавити. Отже, не завдавайте собі клопоту.

— Гарзд. Тоді з вашого дозволу я піду: Отто прокинувся.

— Звичайно, звичайно. Отто — гарне ім'я. Так звали діда? — спитав Мотка.

— Ні, ім'я вибрав Еріх, — відповіла жінка, не дивлячись на нього, і вийшла з кімнати.

Мотка збентежено дивився їй услід: і як це він не зрозумів одразу, що оця несподівана люб'язність жінки була добровільною жертвою — вона хотіла врятувати чоловіка від його запитань. Мотка здригнувся: адже він зовсім не мав наміру шукати або прохати люб'язного прийому. І навіть, якби його й зустріли люб'язно і щиро, це не робило б йому честі.

Було десять до четвертої. Мотка вийняв з портфеля теку із справою і почав її гортати. Тут були зібрані виписки з документів Франкфуртського процесу, що стосувалися Отто Кана, підготовані в управлінні під час перебування Мотки в Австрії. Він прочитав, що обвинувачення, висунуті англійським прокурором паном Велпулом, ґрунтувалися

на свідченнях десяти чоловік, що лишилися в живих з чотирьохсот чоловік останньої групи в'язнів сектора 2Ф табору в Берген-Бельзені. Свідчення зібрали американці у вересні й листопаді 1945 року, в лютому, квітні і жовтні 1946 року і січні 1947 року. На початку процесу дев'ятеро свідків померли від ран, хвороб і злигоднів, пережитих у таборі. Обвинувачення висувалося проти трьох: старшого сержанта Вейрота, сержанта Джуліана та фельдфебеля Отто Кана. В резюме, підготованому управлінням, наводилися витяги із свідчень, що стосувалися Кана, котрий, як твердилося в анонімному листі, ховався під прибраним ім'ям Еріха Кунца. Далі йшов текст обвинувальної промови Велпула. Мотка почав з показань Дзеллера, голландця з Амстердама, арештованого і ув'язненого в таборі в січні 1945 року:

...«Ви твердите, що перші місяці в таборі були найстрашніші, хоч можна було б сподіватися протилежного.

Свідчення. Особливо не злюбив мене фельдфебель Кан. Схоже було, що він поставив собі метою довести мене до божевілля, примушуючи бути присутнім на найстрахітливіших тортурах. (Далі йшло свідчення, що стосувалося Вейрота й Джуліана). Мабуть, з усіх трьох він найжорстокіший. Не пам'ятаю, коли це було — чи то в перший місяць мого життя в таборі, чи то трохи пізніше — в березні—квітні; ну ось, одного разу ввечері Кан зайшов у барак і покляв мене й ще одного, француза, який спав на нарах наді мною. Прізвище його було чи то Крайя, чи то Криваяя — щось подібне до цього, якщо подумаю як слід, не поспішаючи, то напевне пригадаю. Кан вивів нас на майдан за єврейським баракком і примусив руками вигребати нечистоти з стічного каналу. Він був п'яний і присвічував нам факелом. Стоячи на колінах над каналом, мій товариш від смороду знепритомнів, і Кан узяв його за голову й занурив у смердючу рідоту. Коли він прийшов до пам'яті, я допоміг йому вимити очі й рот, але він почав блювати і знову втратив свідомість. Тоді Кан схопив його і кинув у вигребну яму. Там було неглибоко. Француз звівся на ноги, але Кан вистрелив йому в око, мій товариш захрипів, потім упав... В нечистоті.

Відповідь. Так, я абсолютно певний, що його звали Отто Кан. Я це добре пам'ятаю, бо одного разу мені довелося прибирати його кімнату. Саме тоді я й прочитав його прізвище в посвідці про нагороду, яку, коли не помиляюсь, він дістав за участь у війні з Росією.

Відповідь. Зведення особистих рахунків? Та ви, мабуть, жартуєте?! За п'ять місяців мого перебування в Берген-Бельзені, він знищив власноручно не менш як сорок чо-

ловік. Авжеж, я сказав, він викликав у нас відразу. Не можу пояснити, як це вийшло, але він добився того, що кожен із нас відчував, ніби щось завинив перед ним, Каном.

Відповідь. Крім печі крематорію, в таборі було два автомобілі-душоубки, для отруєння в'язнів газом. Кан користався тільки ними, причому здебільшого для знищення євреїв. (Далі наводилися технічні подробиці роботи цих машин).

Відповідь. Ні, звичайно, не тільки євреїв, наших теж, якщо вони вже не могли працювати. Селекцію здійснював завжди він. Ну, тобто Кан».

Мотка відірвався од читання, відчувши якусь внутрішню тривогу. На предмети, які були в полі його зору і до яких його очі вже звикли, лягла якась тінь. Він повернув голову й побачив чоловіка, котрий пильно розглядав його через вікно, що виходило в сад. Обличчя його було незвично велике, і Мотці здалося, що він стоїть зовсім поряд, на підвіконні.

— Ви, очевидно, хазяїн дому? — спитав Мотка.

— Добридень. Я зараз прийду. — Чоловік усміхнувся й зник.

Очевидно його дружина почула скрип ключа у дверях, бо Мотка побачив, як вона пройшла коридором. Менш як за хвилину (але Мотці вона видалася страшенно довгою) подружжя Кунц зайшло до кімнати. Поки вони стояли в передпокої, Мотка не чув жодного звуку. Чоловік був надзвичайно люб'язний. Вклонившись, він потиснув Мотці руку, майже торкнувшись її лобом.

— Мабуть, дружина пояснила вам причину мого візиту? — Мотка простягнув йому своє посвідчення інспектора статистичного управління при ООН.

Чоловік швидко глянув на посвідчення й запросив Мотку сідати.

— Це крісло не дуже зручне, але кращого у мене нема, — сказав він.

— Це, мабуть, ваше особисте крісло.

— Ні, воно призначене для гостей, і ви його обновили. Я не маю часу сидіти в кріслі. Мій маршрут — фабрика, потім кухня і ліжко.

— Я знаю, що ви стомилися, і не заберу у вас багато часу, — сказав Мотка.

— Ну, що ви, що ви! Гості у нас бувають рідко. Ви, можна сказати, наш перший гість тут, якщо не брати до уваги інженера Верхайма. Але то був візит ввічливості, правда ж, Елізо? Принеси синьйорові щось випити. Чого б ви хотіли, пива чи кави?

— Та не турбуйтеся.

— Тоді принеси нам пива, тільки холодно. Ви, звичайно, хочете пити. Адже у нас так жарко, — сказав господар.

Мотка помітив, що, розмовляючи, Кунц

різко переходив від тону люб'язного й запобігливого до самовпевненого й зверхнього. Ці раптові зміни тону неприємно різали слух, і Мотка пояснив їх собі мінливістю Кунцевої вдачі, а також тим, що той почав нервувати. Його дружина вийшла з кімнати. Мотка взяв теку зі столу й поклав її собі на коліна.

— Отже, синьйор Еріх Кунц це ви?

— До ваших послуг, — відповів Кунц.

Мотка записав його ім'я і прізвище на аркуші паперу, потім сказав:

— ООН провадить детальне дослідження темпів економічного піднесення в Німеччині. Саме це я й роблю. Питання, що їх я вам поставлю, нескладні, і їх зовсім небагато. Відповідайте не кваплячись, я стенографуватиму. Почнемо?

— Звичайно. Я весь до ваших послуг, — відповів Кунц.

— Тоді скажіть, де і коли ви народились, хто ваш батько, де ви вчилися.

— Через два місяці мені минає тридцять сім років, на жаль, я старший за вас, принаймні на вигляд. Я народився у Хаммі, це Вестфалія. Батька я не пам'ятаю. Він помер незабаром після мого народження, загинув у шахті. Неподалік од Хамма є шахти, де відбувають буре вугілля. Наскільки я пам'ятаю з розповідей матері, ми жили не в самому місті, мати завжди казала, що я можу стати ким завгодно, але тільки не шахтарем. Вона загинула під час цієї війни.

Хоч Мотка не дуже цікавився розслідуванням, він все-таки признався сам собі, що сподівався побачити зовсім інше обличчя. Страшні показання свідка, страхітливі табори смерті, все, що фігурувало в тій справі, давало підстави чекати, що він побачить людину принаймні зовні незвичайну. А перед ним сидів чоловік із звичайнісіньким обличчям. Мотка навіть подумав, що такі обличчя він бачив у Німеччині тисячу разів. Він знову залишився невдоволений собою, бо намалював у своїй уяві абсолютно довірливий образ, що не відповідав дійсності. Можливо, й Анна, — подумав він, — стала джерелом болісних переживань тому, що його нестримна дитяча фантазія присвоїла їй тисячі позитивних якостей, і вона ще під час їх перших побачень в кафе на Курфюрстендам марно намагалась йому довести, що то лише плід його уяви. Він давно знав, що схильний до ідеалізації, що часто намагається втиснути всі явища і події в прокрустове ложе традиційних поглядів, які сформувались іще в юності. Тому позитивні якості, що їх, на його думку, мають дівчата його кола, він приписував жінці, яка визнавала лише нестримну свободу своїх бажань. Однак те, що його попередні уявлення про Кунца виявилися помилковими, було не

дуже неприємне для Мотки. Більш того, якби не звичка весь час підтакувати співрозмовникові і їсти його очима, то перше враження від Кунца було скоріше позитивним.

— Ваша дружина сказала, що ваша мати загинула під час бомбування. Я вам дуже співчуюю, — вів далі Мотка.

— Що ж, так вже судилося, — відповів Кунц. — Правду кажуть, що від долі не втечеш. Коли б ви знали, скільки разів я їй писав, щоб вона поверталася в Дзонц, — це за двадцять кілометрів од Дюссельдорфа, — все даремно. Вона там лікувалася після операції — їй вирізали жовчний міхур. Але в неї у Дюссельдорфі були постійні клієнти. Вона — та й ми теж — жила там давно і почувала себе не такою самотньою.

— Чи не лишилося у вас родичів у Дюссельдорфі? — спитав Мотка.

— Ні. Всі мої родичі з Гладена-на-Ельбі і родом звідтіля. Вони багато подорожували. Були у Польщі, в Ризі та її околицях і в інших містах. А втім, я з дружиною теж багато їздив. Спершу я працював у Словаччині на текстильній фабриці, потім у різних інших місцях і, нарешті, осів у Дюссельдорфі.

— Ти й у Бельгії був, — сказала його дружина, заходячи у кімнату з графином пива й двома склянками в руках.

Кунц якось дивно глянув на неї і промовив:

— Авжеж. Звичайно, і в Бельгії.

— Де саме? — спитав Мотка.

Кунц глянув на нього так, як перед тим на дружину. Було б важко визначити вираз його обличчя в цей момент, та, в усякому разі, воно враз дуже змінилося. Він одвів очі, втупився у підлогу і наморщив лоба, немовби силкувався пригадати. «А може, щоб виграти час», — подумав Мотка.

— Здається, в Деттінгені. І зовсім недовго. Адже мені тоді не було й десяти років. Важкий був час. Повірте мені, щасливими нас не можна було назвати. Моя мати потім завжди плутала подорожі з нами, дітьми, з її переїздами з батьком. В останні роки вона особливо часто про це розповідала і остаточно все переплутала.

— Отже, ви народилися в Хаммі? — сказав Мотка, роблячи в блокноті позначку.

— Еге ж, а батько там і загинув, через вісім місяців по приїзді туди. Тепер ця шахта не працює.

— Ви більше не поверталися туди? — спитав Мотка.

— Ні, повернувся тільки-но кінчилася війна. — Кунц замовк на мить, але коли Мотка спитав: «А з якою метою?» — він одразу ж відповів:

— Без будь-якої поважної причини. Мене демобілізували в тих краях. Я поїхав туди,

керуючись чисто сентиментальними почуттями. Адже у Хаммі лишилася батькова могила, але я її не знайшов. Та й не дивно: там проходила лінія фронту. Я довідався, що шахту закрили вже кілька років тому.

— Це була велика шахта? — спитав Мотка.

— Ні, невелика. Я не запам'ятав навіть її назви. Як я вам уже сказав, після довгих мандрувань, ми оселилися в Дюссельдорфі. На жаль, особливо вибирати нам не доводилося. В Дюссельдорфі наші справи пішли краще, ніж в інших місцях. Дозвіл на проживання там ми одержали тільки в 1940 році. Мені його дали лише тому, що я був добровольцем і служив в армії з 1937 року. Але взагалі... Ми оселилися в найбіднішому кварталі, поблизу Лессінг-Плац. Все-таки мені пощастило, я міг учитися.

— Я знаю Дюссельдорф. Лессінг-Плац міститься за вокзалом? — спитав Мотка. Він розумів, що розмова починає скидатися на допит. Кунц, здавалося, теж помітив це.

— Авжеж, цілком справедливо, — відповів він.

— Пригадую, цей квартал був весь зруйнований, — зауважив Мотка.

— Так, то була справжня бойня. З друзів нашої сім'ї я не знайшов нікого. Вони всі загинули.

— Все це дуже прикро. Така доля спіткала тисячі й тисячі німців. Багато хто втратив усіх рідних і друзів, — сказав Мотка. Потім спитав: — Ви й пізніше нікого не знайшли?

— Ви вгадали.

Дружина Кунца стала в дверях і тоном, який давав зрозуміти, що вона сердита на гостя, сказала:

— Еріх, тобі час вечеряти. Я гадаю, синьйор може почекати.

Кунц нічого не відповів їй і обернувся до Мотки.

— Завжди приємно поговорити з розумною людиною. Ми можемо продовжувати, якщо вам ніколи.

— Ні-ні, — відповів Мотка. — У мене цілий день вільний. Я почекаю і тим часом доп'ю пиво.

— Ви ж знаєте, які ці жінки, — зауважив Кунц і гукнув услід дружині, яка, не чекаючи відповіді, вийшла: — Іду, зараз іду. З вашого дозволу, — додав він.

Перерва була дуже доречна. Мотка відчув величезну полегкість, коли залишився сам, хоч і не розумів чому. Він перебував у стані тієї збудженої сонливості, яка понімала його кожного разу, коли спокійний плін життя з його усталеними звичками порушувався якоюсь незвичайною подією, яка завжди скидалася на вже бачені сни і кошмари. Подібні відчуття люди взагалі переживають нечасто, для Мотки ж цей настрій був зараз зовсім несподіваним, оскільки за

останні три роки він розгубив усі свої звички в нескінченних мандрівках по Німеччині, де йому доводилось переживати найрізноманітніші пригоди. Але саме тому зараз це відчуття було особливо гострим і гнітючим. Він спробував переконати себе, що ця подорож і зустріч були заплановані заздалегідь, і, отже, нема підстав турбуватися. Але щось у самому механізмі зустрічі залишило в його душі дуже неприємний осадок, він спитав себе: а чи не причетна до цього Анна? Звичайно, якась частинка її увійшла разом з ним до цієї кімнати і весь час була тут незримо присутня. І все-таки він вирішив, що саме Кунц спричинився до того, що йому зараз незручно перед самим собою. Чи то через безліч непотрібних і абсурдних подробиць про шахти, кладовища, батькові та свої власні подорожі, чи то через послужливу і водночас підозрілу люб'язність Кунца, він ніяк не міг знайти сполучної ланки в усій цій історії. Щоб якийсь зарадити справі, Мотка не придумав нічого кращого, як читати свідчення далі. Тепер показання давав голландець на ймення Алькмедін. У примітках Мотка прочитав, що ці свідчення були взяті у лікарні для душевнохворих, куди Алькмедіна поклали відразу ж після звільнення з табору з діагнозом: гостра депресія, що супроводжується нападами епілепсії та параної.

«Свідчення. Чи відрізнялися ці троє один від одного? Авжеж. Джуліан був високий, з темним, майже чорним волоссям і смаглявою шкірою. Він був худорлявий і скидався на австрійця, хоч прізвище було не австрійське. Вейрот і Кан були середні на зріст, біляві. Вейрот блідий і тендітний, Кан навпаки — кремезний і міцний, як молодий бичок. Вони відрізнялися один від одного також тембром голосу, ходою, як ми з вами, наприклад.

Відповідь. Так, ви мене зрозуміли цілком правильно. Саме це я й хотів сказати. У своєму ставленні до нас (адже все-таки це можна назвати ставленням) вони скидалися один на одного, як дві краплини води. А втім, стріляли вони по-різному; Джуліан коли цілився, витягав руку і лаявся, але підводитися ніколи не примушував. Я ж, на моє нещастя, добре розумію німецьку мову. Кан мовчав і руку не витягав. Очевидно, різна вичка.

Відповідь. Коли під час вечірньої перевірки хтось падав, не в силі стояти на ногах — особливо часто це траплялося в останній період перебування в таборі, — то іноді через якусь примху, примху... я хочу сказати, що коли того, хто падав, не відправляли до так званого лазарету, то нам доводилося розступатися, бо його пристрілювали.

Відповідь. Ні, як правило, не було ніякої

реакції. Ніхто навіть не пробував підвести-ся. Ніяких переляканих жестів, хіба що іноді Джуліан, бо він кричав і це нервувало. Тому в такі хвилини нам більше імпонував мовчазний Кан. Я не раз хотів вчинити так само. Але добре, що не зробив цього, бо інакше я не зміг би виконати те, чого люди чекають від мене. Коли ми падали, то знали, що нас чекає. Багато хто падав саме тому, що знав.

Відповідь. Ви помиляєтесь. Вони не були жорстокі. Принаймні я завжди думав так, доки здатний був міркувати тверезо. Жорстокість не може бути індивідуальною. О, німцям було б приємно почути, що їхня жорстокість була індивідуальною. Серед вас, можливо, є журналіст або майбутній журналіст, який, ознайомившись з подібними життєвими фактами, схоче, сподіваюсь, розповісти про них світові. Дозвольте дати вам одну пораду. Якщо ви хочете, щоб люди вас розуміли, ніколи не вживайте таких слів, як «звір» або «жорстока тварина». Це велика помилка. Кан був людиною. Він знав, що у нас, як у нього, нутрощі, кістки і нерви. Інші також знали про це. І все-таки, коли надходила нова партія євреїв, Кан говорив їм, що спершу вони пройдуть дезинфекцію, а потім їх переведуть до спеціального табору на відпочинок, де їх лікуватимуть від хвороб і ран, тільки от під відпочинком він мав на увазі той світ. Ці — завжди одні й ті самі — слова він повторював не раз. Почувши їх, я вже знав, що сьогодні мене не поженуть на фабрику, а приєднають до загону могиляників. Ні, Кан був людиною, такою ж, як ми з вами. Нашим братом. Чи не так? Він примушував їх роздягатися, вантажив у спеціальну автомашину. При всьому своєму бажанні ви б не змогли посадовити туди п'ятнадцятьох, а Кан заганяв тридцятьох. Поступово вони починали догадуватися, що на них чекає, і запитливо дивились на нього, немовби вимагали відповіді, даючи йому зрозуміти, що повірять його обіцянкам. Він бачив їхній жах і стояв мовчазний та байдужий, наче цей німий зойк, стогін і нелюдський подив його абсолютно не обходили. І так доти, поки основна маса людей не опинялася в машині. Тоді він починав кричати на тих, хто залишився. Як звичайно кричать на дітей і собак, не дуже голосно, абсолютно спокійно. А вони не розуміли, як можна залізи в уже переповнену машину, з якої мало не падали їхні товариші. І ось він брався заштовхувати всіх інших, одного за одним. І, якщо вони падали назад, підхоплював і кидав у машину. Легших, жінок і дітей, він кидав просто в отвір.

Відповідь. Я стояв метрів за сорок від машини в одній з великих зигзагоподібних ям, що їх ми викопали обабіч дороги, яка тяглася вдалину, за сторожову вежу і огорожу

з колючого дроту. Мені довелося виконувати цю роботу разів з двадцять, і мушу визнати, що я радів, бо тут я стомлювався значно менше, аніж на фабриці. Люди на дорозі не могли нас бачити, але ми добре бачили всю сцену. Кан з видимим зусиллям зачиняв дверцята, оббиті листовою сталлю, і включав двигун. Потім він підходив до краю дороги і стежив за нашою роботою. Вся операція забирала не менш як сорок п'ять хвилин, але звичайно Кан не вимикав двигуна ще хвилин десять після того, як обривався останній зойк. Якщо при цьому був присутній начальник табору, то Кан хвилювався і робив усе швидше. До нас він тоді не підходив, а всі накази викрикував здаля. Потім машину підганяли ближче до ями, так, щоб дверці були звернені на схід. Відчиняти їх було також нашим обов'язком, і перші трупи, тверді як дерево, падали самі. Вони були ясно-зеленого кольору і всі закаляні. Як нам пояснив одного разу Кан, це був несвідомий біологічний процес. Мабуть, він сказав правду. За хвилину до того, як людина вмирала, все це відбувалося як безумовна реакція організму.

Відповідь. Ні, Кан не торкався їх, боже борони. Він навіть на них не дивився. Поки ми розкладали трупи на правильні купи, Кан стояв до них спиною. Коли «небесних звуків» уже не було чути, він повертався і, щоб уникнути непорозуміння та сюрпризів, давав чергу з автомата. А втім, сюрпризів майже ніколи не було, за винятком тих випадків, коли пічка крематорію була надто перевантажена, але це траплялося дуже рідко, бо робота була організована як слід. Вони не залишали після себе ніяких слідів. Ви вперто намагаєтесь їх знайти, що ж, може, вам і пощастить знайти кількох учасників екзекуції. Але усіх ви не знайдете. Припустімо, що ви навіть знайдете всіх. Скільки їх могло бути? Ну, наприклад, тисяча? А що далі? Я вас питаю, що буде потім? Ви влаштуєте гучний процес. Чи не так? Пом'якшуючі провини обставини, умисне вбивство, пасивна покора, що, як юридичне поняття, має певний сенс і, нарешті, вирок, який би став торжеством правосуддя і відродив би — адже так кажуть, відродив? — людську гідність, спалюжену цими убивцями, як ви їх називаєте. Але яке, яке правосуддя? Може, мосе? Ні, ні, панове, я вже знаю, куди ведеуть ці сліди — зовсім не туди, куди думаєте ви.

Я не кажу, що у вашому світі немає законів. Вони існують, та тільки не тут. Тут навіки панує створений ними хаос. Усі ці довгі дні я чекав, що з неба зійдуть ангели з вогненними мечами, адже це було пекло, справжнє нісінке пекло, яке лиш можна собі уявити в міжзор'яному просторі. Іншого такого пекла не було ніколи й ніде. І коли я пройшов

через це, ніщо мене вже не лякає, і терези правосуддя в моїх руках. Даруйте, але мені стає смішно, коли я думаю про те, як ви мусите уявляти мою зустріч з Джуліаном або Каном — якби їх привели сюди. Анічогісінько я б з ними не зробив. Мені потрібні інші. А Кан мені не потрібний. Я не можу марнувати на нього час. Більше того, він не винуватий. Він бив мене ногами в живіт, бив ременем по голові. Причому, все це мовчки. І незважаючи на це, я просто не знаю, що б я з ним робив. Мені потрібні усі потроху. Ми з вами розмовляємо зараз у клініці, і ви, певно, вважаєте, що я божевільний. Головний лікар, доктор Розенталь, у курсі всіх моїх справ, він цілком на моєму боці, хоч і намагається приховати це. Його мучить, що треба вибирати між професіональним і громадянським обов'язком. Бо він, як і я, розуміє, що той спосіб життя, який я веду ночами, передчасно зажене мене в могилу. І все ж таки він мені не чинить перешкод, більш того — сам відчиняє мені службовий вихід, тільки-но чергові санітари завершать нічний обхід. З цього моменту я виконую свою місію. Я швидко дістаюся кордону і без особливих труднощів переходжу його. Селяни, яких я зустрічаю, знають куди і чого я йду, і тому удають, що не помічають мене, бо в серці своєму благословляють мене. Опинившись у Німеччині, я починаю міркувати, яке ж місто взяти сьогодні: Ашендорф, Вінер чи Лар?

Як правило, я приходжу у місто, коли закінчуються сеанси в кінотеатрах, але я все-таки віддаю перевагу тим, хто виходить з танцювальних залів. Легко догадатися чому — вони веселі, збуджені. Іноді мені щастить застукати якусь парочку десь на задвірках або в полі за дорогою в той момент, коли вони цілуються. Я беру мисливський ніж і перерізаю їм горлянки. Якщо на вулиці дощ або холодно, я заходжу в будинки і вбиваю цих німців з красивими іменами Карл, Густав, Еріх, Альфред. Дивно, але вони не чинять мені жодного опору, хоч, очевидно, догадуються про мої наміри. І уявіть собі, навіть не розмовляють про це між собою, хоч чутка про мої візити поширилася в багатьох містах Німеччини. Це полегшує моє завдання, але все-таки воно дуже складне. Адже я знаю, що мені не вистачить часу і сил, щоб довести до кінця мою місію.

Свідчення, наведені в останній частині, не підтвердилися. Алькмедін помер у клініці Гропінгена 4 травня 1947 року. (Примітку зробив заступник прокурора пан Маллер)».

Читання стомило Мотку. Він поклав теку з документами в портфель і підсунув крісло до вікна. Нараз він відчув, що дуже схвильо-

ваний, хоч і не міг знайти причину для хвилювання. Він підвівся, підійшов до вікна і, спершись на підвіконня, визирнув на вулицю. Йому здалося, що клубок хаотичних почуттів, які він уперто намагався заглушити під час службового відрядження в Австрію і навіть під час приємної подорожі на машині з Зеємюнде в Херцберг, несподівано розплутався сам по собі. Навскісне сонячне проміння подовжувало тіні будинків по той бік вулиці; обриси навколишніх предметів стали чіткішими, повіяв вітрець. На вулиці весело перегукувалися діти. Із садів та розчинених вікон долинали голоси і гомін, на що він раніше не звертав уваги.

Була якась інтимність у цій простій і водночас радісній картині. Вона немовби кликала до щиросердої простоти і блаженства домашнього вогнища, до всього того, про що він так невідступно мріяв у ті дні, дні кохання. Він довго сподівався, що щира простота допоможе йому зберегти це кохання в майбутньому. Слова «Я хочу забрати й тебе», що їх він повторював тоді, немовби набрали зараз реального, відчутного змісту, але Анна вже тоді якимсь чудом вгадала це і жартома, зневажливо говорила завжди одне й те саме:

— О, ти безперечно здатний поховати мене в одному з оцих збірних будиночків на околиці, з таким акуратним садком, як і у сусідів.

Він рішуче відігнав ці думки і насмішкуватий голос, який так чітко звучав у нього в душі. Анна мала рацію, не варт через таку дрібницю знову оплакувати нерозсудливі мрії. Тут Мотка згадав хід, що його лицемірна Анна робила кожного разу, коли він надто вже надокучав їй своїми дитячими пропозиціями. Вона казала:

— Іноді ти буваєш такий дивний, — і пильно дивилася йому в очі, немовби цей одвертий погляд свідчив про справедливість її безглузвих тверджень.

— Вона глузувала з мене, — пробурмотів Мотка.

Ці гіркі слова допомогли йому відірватися од неприємних спогадів, але навіть їхня пізня луна завдала йому болю. Він тужливо питав себе, невже треба ще боротися, щоб нарешті уникнути небезпеки, яка всюди чигала на нього, невже його знову владно покличе колишне почуття. Жаль, що його він відчував до самого себе в глибині душі, міг виявитися дійовими ліками. Дорога і сад, які він бачив із вікна, могли радувати його з тисячі інших, простіших і природніших причин. Хоча б через те, що майже такий самий сад є і в нього на батьківщині, куди він незабаром повернеться і буде спокійно й мирно жити, нехай навіть без Анни.

— Я ще хочу як слід покопатися там, —

сказав, показуючи на сад, Кунц, який саме зайшов у кімнату й наблизився до вікна.

Мотка, заглиблений у свої думки, не помітив його.

— Візьмуся за це, як тільки одержу замовлені в Голландії квіти.

— Коли ділянка дуже велика, — сказав Мотка, — дуже добре саджати чагарникову подвійну бегонію і жоржини.

— Справді? Вони вам теж подобаються? Я замовив три сорти: багатоквіткові, висуччі і виткі. Як ви гадаєте, чи правильно я вибрав?

— Звичайно. Вони дають багато квітів на довгих черенках. Завдяки їм сад здається більшим.

— Отже, ви теж дуже любите квіти?

— Не дуже. Просто у мене є сад.

Мотка присунув крісло до стола і сів. Потім спитав Кунца, чи не хоче той розповісти далі. Той, очевидно, не зрозумів суті запитання і збентежено щось пробурмотів. Мотка, виправдуючись, сказав, що він спитав так тому, що й без того своїм візитом забрав багато часу, а він також поспішає. В результаті він не тільки не заспокоїв Кунца, а й сам розхвилювався ще більше.

Кунц розповів йому про війну, про те, що він, молодий піхотний офіцер, брав участь в усіх наступальних операціях в Росії, починаючи з першого бою під Ростовом. Потім він пройшов курс навчання у військах СС, що стояли під Варшавою, і його відрядили в поліцейський корпус по боротьбі з партизанами. Мотку здивувала та механічна точність, з якою Кунц перелічував дати і місця. Він перебив його розповідь і спитав, чи задовольняли його, Кунца, як солдата, методи партизанської війни.

— Війна була сувора, — відповів Кунц, — і накази, що їх ми діставали, теж були дуже суворі. Проте, я гадаю, закони про боротьбу з партизанами однакові в усіх країнах. Звичайно, іноді командири, мабуть, занадто вже старалися. Коли хочете знати мою думку, цивілізована людина мусить якнайскоріше забути пережити. Якби мене знову примусили йти воювати, я б робив усе що міг, аби уникнути цього. Ті, кому пощастило врятуватися, мають право спокійно працювати, дбаючи про свою сім'ю. Ви теж, очевидно, такої думки? Правда ж? — спитав Кунц.

— Авжеж, авжеж. І ви залишалися в цьому поліцейському корпусі до кінця війни? — і, звівши очі від паперу, на якому він записував відповіді Кунца, Мотка додав:

— Ваш корпус використовувався для охорони концтаборів?

Кунц не вагаючись відповів:

— В зоні воєнних дій не було концтаборів. — І тут-таки замовк, видимо чекаючи наступного запитання. Але Мотка мовчав, і тоді він сказав, що після відступу з Дніпра

їх знову розподілили по піхотних частинах. Вони воювали аж до кінця війни. І більшість з його товаришів загинули за два дні до припинення воєнних дій в бою під Хемніцем.

До кімнати зазирнув босоногий хлопчик. Він нерішуче постояв на порозі, потираючи одну ногу пальцями другої. Кунц покликав його.

— Це Ганс, — сказав він, обіймаючи хлопчика, який сховався за батькову спину. Коли той повернувся, Мотка побачив в очах хлопчика, страх, цікавість і чекання. Він був дуже худий і блідий, з коротко постриженим білявим волоссям і блакитними очима, такими ж, як у батька.

— Ну, як ся маєш? — спитав Мотка.

Батько нахилився до хлопчика і пошепки сказав привітатися з гостем.

Ганс з цікавістю розглядав Мотку.

— Скільки тобі років? — спитав Мотка.

— Йому чотири з половиною, — відповів Кунц. — Ну ось, ти подивився на синьора, а тепер попросайся з ним і йди до мами. Тато зайнятий.

— Ми, мабуть, вже кінчили, — сказав Мотка. — Хлопчик може залишитися. Якщо йому цікаво.

— Сьогодні я був у себе вдома, — нараз сказав Ганс.

— А чи далеко він, твій дім? — спитав Мотка.

— Та не дуже, — поважно озвався хлопчик. — Треба їхати на машині. І потім, сьогодні у нас були гості. І моя дружина дуже втомилася. Мені довелося їй допомагати, — повідомив він.

— Так, так, розумію. А хто ж твоя дружина? — посміхнувся Мотка.

Кунц слухав сина з задоволенням і водночас тривожним виразом обличчя. Він пояснив гостеві, що дружина Ганса — сусідська дочка. Останнім часом вони граються в «дорослих», повторюючи розмови, почуті вдома. Хлопчик почекав, поки дорослі замовкли, і, пильно дивлячись на Мотку, дуже серйозно промовив:

— Ти її не бачив. І мене ти теж не знаєш. Нас двох тут ніхто не знає. — Він потер ручки і задоволено цмокнув губами. — Так спокійніше. Але ти однаково можеш приходити.

Кунц рішуче взяв його за руку і м'яко сказав:

— А тепер іди в кухню до мами.

Хлопчик вороже глянув на нього і, видержавшись з рук, які міцно тримали його, ступив крок до Мотки і зупинився перед ним, закривши руки за спину.

Мотка нахилився до нього і сказав, намагаючись розмовляти з ним, як з дорослим.

— Ну, якщо ти мене запрошуєш, я обов'язково прийду. А твої батьки не будуть заперечувати?

Хлопчик одразу відповів:

— Але ж ми мешкаємо в іншому домі, значно більшому за цей. Вони мене не знають, але мені наплювати. — Хлопчик підсмикнув штанці і ворожим тоном, що не відповідав змістові слів, додав: — Може, вони гадають, що я бозна-хто, якийсь убивця, абощо. Але якби вони мене знали, вони цілували б мені ноги. А куди це ти зібрався? Коли ти не поспішаєш, я можу показати тобі свої іграшки. Я мало сплю, але ти не турбуйся.

Кунц перебив його:

— А тепер іди.

— Чекай, — не обертуючись відповів хлопчик і, торкнувшись пальцем ручки, що виглядала в Мотки з кишені, спитав:

— Це теж твоя ручка? Скільки ж їх у тебе? — мабуть, він побачив ручку на столі. — Навіщо тобі стільки?

— То правда, у мене їх таки забагато. Цю можеш узяти собі, — Мотка вийняв ручку з кишені і простягнув хлопчикові.

Проте Кунцу це чомусь не сподобалося.

— Ну, а тепер годі. Віддай синьорові ручку і йди в кухню, — гостро сказав він. Хлопчик глянув на гостя.

— Хай візьме її собі, — звернувся Мотка до Кунца.

— Ти не хочеш, щоб він став моїм другом, — обличчя хлопчика скривилося, він ладен був заплакати. — Але ж це подарунок!

— Годі! — загорлав Кунц і, схопивши сина обома руками, виштовхнув його за двері.

Хлопчик голосно заплакав, а Кунц гукнув дружині, щоб вона не пускала його в кімнату.

— Просто не знаю, що з ним робити, — промовив Кунц нервово. — Страшенно впертий. Щастя, що останнім часом він спокійно спить ночами. Немовлята сплять двадцять три години на добу, а наш спав не більше десяти-одинадцяти.

— В такому віці всі діти особливо непосидючі. А ваш має здоровий вигляд.

— Авжеж, на щастя, він не тільки здоровий, а справжній здоровань, — відповів Кунц.

— У нього живе і миле личко, — сказав Мотка.

Кунц одразу ж заспокоївся і навіть усміхнувся.

— Вони дуже цікаві, нічого не скажеш. Але цей спершу завдавав нам чимало клопоту. Ви навіть не уявляєте, що ми пережили, коли наймали кімнату. А це було зовсім недавно, минулого року.

— Зате тепер ви маєте власний дім. Ви не повинні нарікати, навіть якщо хлопчик і завдає вам іноді клопоту. Ваша дружина сказала, що ви задоволені своєю роботою, — сказав Мотка.

— Авжеж, це так. Робота, сім'я, дім. Це

найкраща трійця, — посміхаючись відповів Кунц. Потім він знову став серйозний і зітхнув.

— Якби я їх втратив, то...

Мотка відчув велике бажання негайно піти з цього дому. Він глянув на годинника. До зустрічі з сержантом в аеропорті лишалося дві години. Він встигне спокійно доїхати і, можливо, навіть зможе оглянути старовинну церкву, величний фасад якої помітив ще коли їхав у місто. Він підвівся і закрив портфель.

— Я покличу дружину, — озвався Кунц.

— Ні, прошу вас, не треба. Передайте їй мої вибачення, — сказав Мотка не дуже впевнено. Але Кунц не наполягав.

— Тоді я вас проведу, — сказав він і, вийшовши з кімнати, відчинив двері. Він стояв, трохи нахиливши голову, і люб'язно дивився на Мотку.

— Чи були ви коли-небудь в Берген-Бельзені? — спитав Мотка.

Обличчя Еріха Кунца сіпнулося, лоб і щокки його пополотніли, повільно, немовби якийсь внутрішній смок витягав кров з обличчя. Він не відповів. «Чого це я надумав питати про це?» І враз з губ Мотки мимоволі злетіли слова, які вже неможливо було стримати.

— Чи знайомі ви з Отто Каном?

Йому захотілося помучити Кунца. Щось заплутане і складне відбувалося в його душі. Кунц опустил очі. Здавалося, він свердлить поглядом шию співрозмовника. Якийсь час вони мовчали. Потім Мотка спитав:

— Чому ви залишилися у Херцберзі? Для такого спеціаліста, як ви, більше б підійшла Ренанія. І для дітей це було б краще. Оберхаузен, наприклад.

Він подивився на вулицю. Густі хмари наповзали на сонце. Під стінами будинків клубився сірий туман.

— Я вже думав про це, — сказав Кунц.

Мотці стало негаразд від цього мертвого голосу.

— От і переїжджайте, — сказав він, зустрівши погляд Кунца.

Мотка відчував, що між ним і цією людиною існує якийсь зв'язок, і цей зв'язок огидний.

— До побачення, — сказав Мотка, але Кунц не відповів.

Доріжкою, всипаною гравієм, Мотка швидко вийшов на вулицю й сів у машину. Він голосно з полегкістю зітхнув і ввімкнув запалення. Він відчував себе абсолютно виснаженим, і вирішив, що коли у Зеємюнде не знайдеться вільного місця в спальному вагоні, він залишиться ночувати в першому-ліпшому готелі. Трохи заспокоївшись — усе, що вселяло в нього невпевненість і тривогу, немовби вляглося в його серці, — він обернувся і глянув на Кунців сад. «Якби в ньому росли ще магнолії і біля низької огорожі стояв дерев'яний павільйон зеленого кольору, то подібність з моїм домом і садом була б цілковита», — подумав він. І ще він подумав, що після всього цього він міг би знову взятися за книжки і знову викладати літературу Німеччини, не цікавлячись більше справами живих людей. Він відчув, що зможе завтра витримати зустріч з Анною, нічим не ризикуючи і ні на що не сподіваючись. Так, він готовий розстатися з жалюгідною мрією. І це відчуття вже саме по собі було благотворне.

*З італійської переклали
Л. ВЕРШИНІН та П. ІВАСЕНКО*